

Moğol-Türkmen Siyasi Karşıtlığı Bağlamında Oğuznameler ve Ergenekon Destanı

Rövşen ALİZADE*

Özet: Bu makalede *Oğuznameler* ile *Ergenekon* destanı üzerinde yapılan eylem ve müdahaleler ele alınıp incelenmiştir. Bu durumla ilgili özellikle Moğol devrinde ortaya konulan tarihi kaynaklara dayanılmış, bu kaynaklardaki Moğollaştırma eylemi üzerinde durulmuş ve buna paralel olan diğer hususlar da irdelenerek açıklanmıştır. Sözlü gelenekten gelen bazı ciddi olguların Moğol devrinde yazılan tarihi eserlerde yer almadığı belirtilmiş, Moğol-Türkmen siyasi karşıtlığının meydana çıkma nedenleri aktarılmıştır. *Oğuznameler*'in Türk kültür alanındaki yeri ve etkisi üzerine aktarılan fikirler analitik bir şekilde tahlil edilmiş ve asıl *Oğuzname*'nin Türk etnokozmik dünya modelinin olağanüstü türü olduğuna dair fikirler ileri sürülmüştür. XVII. yüzyıla kadar varlığını sürdüren tarihi kaynaklardaki *Oğuznameler*'in yanlışlıklarla dolu olduğuna dikkat çekilmiş ve gerçek tarihsel olayları akis ettiren *Şecere-i Terakime* gibi bir eserin yazılma sebeplerine de değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Oğuznameler, Ergenekon, Moğollaştırma, Oğuz, Türkmen*

Oğuznames and Ergenekon Epic in the Context of Mongol-Turkmen Political Rivalry

Abstract: In this article actions and interventions made on Ouznames and Ergenekon epic were studied. In this case especially historical sources presented in Mongolian Era were referred, Mongolization activity in these sources was addressed and the points parallel to that were examined and explained. It was mentioned that some serious facts originated from verbal tradition do not take place in historical pieces of art written in Mongolian Era and the reasons why Mongol-Turkmen political contrast was aroused, were explained. The opinions conveyed related with the place and impact of Ouznames on Turkish culture were analytically analyzed and opinions related with the fact that original Ouzname is an extraordinary type in Turkish ethno-cosmic world model were emphasized. It was emphasized that the Ouznames in historical sources which continued to exist until XVII. Century, were full of mistakes and the reasons why an Ouzname exists at an historical dimension such as *Şecere-i Terakime* were mentioned.

Keywords: *Oğuznames, Ergenekon, Mongolization, Oğuz, Turkmen*

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, rovsenalı@aydin.edu.tr

Giriş

Oğuz mit ve ritüellerinin aktarıldığı Oğuz eposu, *Oğuzname* kavramıyla şifrelenen sözlü ve tarihi bir abidedir. Bu abide, Moğol devrinden önce de sözlü gelenekte var olmuş, daha sonra Doğu ve Batı varyantlı tarihi kaynaklarda varlığını sürdürmüş ve *Oğuznameler* adı ile Oğuz-Türk kültürüne dahil edilmiştir. Sözlü şekilde yaşayan ve Moğol devrine de sözlü bir şekilde ulaşan *Oğuznameler*'in yazıya aktarılma süreci yine Moğol devri olarak görülmektedir. Bu bağlamda hiçbir şüphe edilmeden denilebilir ki, *Oğuznameler*'in etnik sahipleri de kendi ecdatlarını anlatan kutlu metinlerle birlikte söz konusu devrin veya aşamanın içerisinde geçişlerdir.

Moğol devrinde Moğollarla Türkmenlerin iyi ilişkiler içerisinde bulduklarını söylemek mümkün değildir. Moğollar Türkistan'da, Maverayennehir'de, Horasanda, İran'da, Azerbaycan'da ve Anadolu'da bizzat Türkmenleri mağlup ederek bu topraklarda siyasi otoriteye sahip olmuşlar; bu bize, Moğol-Türkmen ilişkilerinin hangi seviyede olduğunu konusunda yeterince bilgi verir. Özellikle Orta Asya'dan Azerbaycan'a, Anadolu'ya ve Mısır Memlük devleti arazisine yeni Türkmen akınlarının olması doğrudan Moğol yürüyüşleri ile ilintiliydi. Moğol ağalığından veya zulmünden, yalnız Mısır Memlük devletine sığınan Türkmenler kurtulabilmişlerdi. Söz konusu Türkmenler, Çağatay ve İlhanlı hâkimiyeti döneminde benzer veya başka şekillerde Moğol ağalığına karşı mücadele etmekteydiler (Sümer, 1980: 10, 156-164, 605). Bu mücadelenin arkasında ise cihangir ecdat hakkında kutlu bir metin - *Oğuz Kağan Destanı* durmaktaydı. Bu kutlu metne istinat eden Türkmenler, kendi soylarının aliliğine inanarak Moğol ağalığı ile barışmamaktaydılar. Bu açıdan, destanda Moğollarla ilgili dikkat çeken bu durumu, bir karşıtlık olgusu niteliğinde ele alarak aşağıdaki ölçütlere göre incelemelerde bulunduk.

Oğuznameler ve Ergenekon Destanında Moğollaştırma Eylemi

Oğuz Kağan Destanı'nın muhtevasına daha uygun olan (yani İslamiyet'in etkisine daha az maruz kalan) Reşideddin *Oğuzname*'sinde Moğollar, Oğuzun baba ve amcalarını destekleyen bir toplum olarak değerlendirilmektedir. Bu ortamda Oğuz toplumu ile Moğolların akrabalığı itiraf edilmiş olur. Fakat Reşideddin'in eserinde Moğollar, Oğuz toplumunun dini-siyasi düşmanları olarak da gösterilir. Moğollar İslamiyet'i kabul etmedikleri için, Reşideddin *Oğuzname*'si onları tek Tanrı inancıyla fetihlere başlayan Oğuz'un düşmanları konumunda tanımlar. Reşideddin'in eserinde Oğuz Kağan, Moğolları Tanrının/Allah'ın teklifine inanmadıkları için ata yurttan - Türkistan'dan kovarak Karakurum'a, Tuğla çayına kadar dayanan bozkıra, yani çağdaş Moğolistan'a sürer. Oğuz Kağan'ın, Moğollara *muval*¹ adını vermesi gibi bir husus ise, onun Moğollarla ilgili olan tavır veya davranışının bir göstergesidir ve bunun bariz ifadesi ilk kez Reşideddin'in *Oğuzname*'si ile ortaya çıkmış olur (Reşideddin, 2003: 19). Fakat Moğollarla ilgili ortaya konulan söz konusu davranışın bizzat epik alanda ifade edildiğine ve bu davranışın epik olayın mantığından doğan bir nitelendirme olduğuna dikkat edilmelidir. Bu olgunun doğrudan sözlü gelenekten geldiğinde şüphe yoktur. Bu konuya eğilmemizin başlıca nedenlerinden biri, Oğuz Kağan destanının Uygur versiyonundan sonra ortaya çıkan *Oğuznameler*'deki Moğollaştırma eylemidir. Bu eylemin, *Oğuznameler*'i yazıya alan kâtiplerin müdahalesiyle gerçekleştiğini ve devrin siyasi ortamı dolayısıyla doğal karşılınması gerektiğini belirlemek yanlış değildir.

Oğuz soyunun Moğollaştırılması eylemi, özellikle *Oğuzname* tasvirlerinin soy kütüğü kısmında yer almaktadır. Buna örnek olarak, Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terakime* eserinde soy kütüğünün Kara Han'dan önceki halkasına,

¹ Destan söyleyicisi bu adı "gamlı", "bedbaht" ve "zavallı" şeklinde anlamlandırmıştır.

Alınca Han'ın *Tatar* ve *Moğol* adlı oğullarının eklenmesini gösterebiliriz. Eserde *Kara Han* ve diğerleri (*Gur Han*, *Kır Han*, *Ur Han*) Moğol Han'ın oğulları gibi gösterilir ve bu şekilde Oğuz soyu Moğollaştırılmak istenir. (Ebulgazi Bahadır Han, 2002: 51).

Hafız Tanış Buhari'nin (XVI. yüzyıl) Şerefname-i-Şahi eserinde de Oğuz soyunun Moğollaştırıldığı görülmektedir (Buhari, 1983: 47-48). Yazıcıoğlu Ali'nin Oğuzname'sinde ise Moğollaştırma eyleminin olmadığına dair bilgi vardır. Bu meseleye ilişkin Kemal Erarslan Oğuz Kağan'ın "Moğollarla bağlantı kurmadan Türklerin atası olan Yafes'e bağlandığını" yazmakla beraber, Yazıcıoğlu'nun eserinde Moğollaştırma eyleminin olmadığı hususunu II. Murat dönemindeki "Türklük şuurunun kuvvetli olması" ile ilişkilendirmiştir (Erarslan, 1995: 31).

Fikrimizce, Yazıcıoğlu Oğuzname'sinin Moğollaştırma muamelesine maruz kalmadığını sözlü gelenek ile ilişkilendirmek mümkündür. Ele aldığımız Oğuzname'lerde de Oğuz'un Moğolları ve Tatarları din düşmanları olarak görüp onlara karşı savaştığına dair pek çok motif ve unsur da vardır. Söz konusu motif ve unsurlar doğrudan sözlü geleneğin izleri olarak dikkat çekmektedir. Hatta orta yüzyılların kaynaklarında Moğollarla Türklerin akrabalığı üzerine aktarılmış çeşitli görüşlerin, doğrudan Oğuzname'ye dayandırıldığı tespit edilmektedir. Örneğin, Şerefname-i-Şahi eserinin yazarı, Oğuz'un din düşmanlarını doğuya kovmasından bahsederken şunları yazar: "Türkler arasında böyle bir düşünce var ki, Moğollar onların soyundandır ve bu kökten dallanmışlardır." (Buhari 1983: 48).

Bu fikirlere istinat edilirse, Türk-Moğol akrabalığına ilişkin görüşün nereden kaynaklandığı da belirlenmiş olur. Ata Melik Cüveyni'nin Tarih-i Cihan Güşa eserinin Çağatay Türkçesine aktarılmış bir versiyonunda ise şu cümleleri

okumaktayız: “Bilgil kim Moğol ili bile Türk ulusunun aslı bünyadı bir türür basa” (Sertkaya, 1995: 10).

Dikkat edilmesi gereken diğer bir husus, *Oğuz Kağan* destanı ile *Ergenekon* destanının benzer fonksiyonlarla ve birbirine paralel nitelikte epik alanda yer almasıdır. Bu paralelliğin nedeni ise asıl *Oğuzname*'nin Türkmenlerin ecdatlarını anlatan mübarek bir metin, *Ergenekon*'un ise Moğolların ecdatları hakkında bilgi veren kutlu bir destan olmasıyla izah edilebilir. Bilindiği gibi, *Ergenekon* destanının Moğollar arasında sosyal, siyasi-ideolojik ve hukuksal bir anlamı vardı. Fakat Çağatay kültürü çevresinde yazıya geçirilen bazı eserlerde söz konusu iki destanın birbirine “müncer” edildiği görülmektedir ki, bu durum, bazı araştırmacıları yanlış sonuçlara da götürmüştür. Bu konuya ilişkin fikirlerimizi aktarmadan önce *Ergenekon* destanının kısa özetine bakalım:

“Sözlerine inanılır, doğru sözlü ve bilgili kişilerin anlattıklarına göre Türk boyları, Moğollara karşı galip gelmişler ve onları öldürmüşlerdi. Bu mağlup edilen boylardan, iki kadınla, iki erkekten başka bir kimse kalmamıştı. Bu iki ev halkı da (Türkler) gelir de bizi öldürür diye, sarp ve kayalık bir yere kaçıp, saklanmışlardı. Bu saklandıkları yerin etrafı hep dağlar ve ormanlar ile örtülü imiş. Dimdik dağlarla çevrili olan bu yerin, girilip çıkılacak bir geçidinden başka bir yeri de yokmuş. Bu geçitten bile bin bir güçlük ve zorlukla girilip çıkılmış. Dağların orta yeri ise, dümdüz ve çayırılık bir ova imiş. Bu ovanın adına da Ergenekon derlermiş. Kon sözünün manası, “dağ beli, geçit” demektir. Ergene ise “sarp” anlamına gelen bir sözdür.

Düşmanın kılıcından kurtularak sağ kalan bu iki kişinin adı, *Negüz ve Kıyan idi. Onlar senelerce o güzel ova içinde yaşadılar ve yavaş yavaş soyları da çoğalmaya başladı. Birbirleri ile evlenmek yolu ile gittikçe çoğaldılar. Bölüm bölüm ayrıldılar. Böylece meydana gelen onların oymakları,*

ayrı ayrı adlar almağa başladılar ve birbirlerini o adla çağırmağa başladılar. Bu oymaklara obak denirdi. Her obak, belirli bir kan birliğinden ve soydan olurdu.

Bu dağların arasında sıkışarak çoğalmaya başlayan halklar, artık bu dağ ve ormanlıklar içinde yaşayamaz hale gelmişlerdi. Çünkü buralar, onlara çok dar geliyordu. Yaşamak da, artık çok güçleşmişti. Dağlar arasındaki tek geçitten geçmek de yine çok zor idi. Hepsi bir araya gelip, bu dar geçitten nasıl geçeceklerini düşündüler ve kurtuluş için bir yol aradılar. Hemen bu geçitte bir demir madeni vardı. Bu madeni işletir ve onları eriterek, daima demir çıkarırlardı. Başka bir yol bulamayınca, bu demir kapıyı eritip, oradan çıkmağa karar verdiler. Hepsi bir araya gelip, ormandan odunlar topladılar ve eşeklerle, yük yük kömürler getirdiler. Ayrıca da körükler yaptılar. Bu körükleri yapmak için de, yetmiş at ve öküz kestiler. Bunların derilerini soyup sepilediler. Topladıkları dağ gibi odun ve kömürleri geçidin önüne yığdılar. Körükleri öyle dizdiler ki, ateş yanıp da körükler üflenmeye başlayınca, dağ hemen eriyip, delinecekti. En sonunda ateşler yandı, körükler işledi ve geçit de eriyip parçalandı. Bu sırada, pek çok da demir elde edilmişti. Tabii olarak yol da açılınca içeride hapsolan halkın hepsi dışarıya kolaylıkla çıkabildi” (Sakaoğlu, Duymaz, 2002: 208-209).

Bu kısa özetin verdiği ipuçlarına istinaden de denilebilir ki, “müncer” etme olayı özellikle Moğol devrinden itibaren uygulamaya konulmuştur. Birbiriyle paralel fonksiyona sahip söz konusu iki kutlu destan (*Oğuzname* ve *Ergenekon*) ile ilgili müncer edilme veya kontaminasyon² olayı, Mirza Uluğbek’in *Tarih-i Abira Ulusu* (Dört Ulus Tarihi) adlı eserinde de vardır. Bu kaynakta Gün Han zamanında yaşayan Irkıl Hocanın, epik geleneğe uygun bir şekilde Oğuz Kağan’ın yirmi dört torunu arasında hâkimiyet dağıtımını yaptığı görülmektedir (Ömer, 1997: 101-102).

² Orijinal metnin müdahalelere maruz kalması veya yabancı unsur ve motiflere “bulaşması”.

Bu epizodun peşinden *Ergenekon* destanının geleneksel kahramanı İl Han ile Oğuz Han arasında akrabalık ilişkisinin kurulduğuna dair motif gelmektedir. Burada İl Han, Oğuz Han'ın altıncı göbekten torunu gibi verilmektedir. Kaynakta Tatarların sekizinci hanı olan Sevinç Han'ın, o zamanlar Maveraiünnehir'i yöneten Tur bin Feridun ile anlaşarak İl Han'ı mağlup ettiği ve bütün Moğol toplumunu kılıçtan geçirdiği söylenmekte ve bu savaşta aileleri ile birlikte Kıyan (İl Han'ın asıl oğlu) ve Negüz'den (İl Han'ın manevi oğlu) başka kimsenin sağ kalmadığı aktarılmaktadır (Ömer, 1997: 102-103).

Hafız Tanış Buhari'nin Şerefname-i Şahi eserinde *Ergenekon* destanının kahramanı İl Han'ın Oğuz Han'la olan irtibatı Deniz Han aracılığıyla sağlanmaktadır. Burada Sevinç Han'dan hiç bahis edilmeden geçilir ve savaşın Feridun ile İl Han arasında olduğuna ilişkin tasvir verilir: “*Oğuz Han devletinin parçalanmasından sonra, bin yıl içinde Moğol ve Türk toplumları arasında düşmanlık ve tartışma çıktı. Savaşlar ve dalaşlar oldu. Hakimiyet İl Han bin Dingiz Han bin Oğuz Han'a geçende o zaman Maveraiünnehir'de hükümdar olan Tur bin Feridun ona galip geldi. O kadar Moğol kırdı ki, çok binli Moğollardan ikisi sağ kaldı: Kıyan ve Negüz*” (Buhari, 1983: 64-65).

Bu aktarımın peşinden *Ergenekon* destanının kısa özeti ile *Kıyan* ve *Negüz*'den türemiş kavimlerden söz edilmektedir. Burada dikkat çeken bir mesele de, her iki eserin (Buhari'nin ve Mirza Uluğbek'in eserleri) Şehname'nin etkisine maruz kalmasıdır. Söz konusu eserlerde *Ergenekon* destanının diğer geleneksel kahramanı -Tatar hanı Sevinç de tamamen metinden çıkarılmıştır. Onun yerine Şehname kahramanı Tur bin Feridun'un metine dahil edildiği ve öncül kahraman konumuna getirildiği görülmektedir. Bu olayın Emir Timur devrinde Farslara karşı Türklük şuurunun uyanmasından veya uyandırılmasından kaynaklandığını

söylemek mümkündür. Metinlerde bu durumla ilgili olan önemli bir hususu görmekteyiz. Şöyle ki, Moğolların Türkistan'a ve Maverünnehir'e ettikleri tarihi yürüyüşler metinlerde çeşitli motiflerde verilmektedir. Ve Feridun'un ön planda gösterilmesi olayının, Feridun evlatlarından veya onun soyundan türeyenlerden intikam almak niyeti ile ilgili olduğu vurgulanmaktadır. Bu verilerin yanı sıra, bahsi geçen eserlerde *Ergenekon* destanının bu duruma getirilmesinin doğrudan sarayla ilgili olduğu da görülmektedir.

Tarih-i Abira Uлуу'nun metnine istinat eden Ş. Ömer, *Oğuzname* ve *Ergenekon*'daki *kontaminasyon* olayını halkın sözlü geleneği ile ilişkilendirerek *Ergenekon*'u *Oğuzname*'nin devamı saymaktadır (Ömer, 1997: 102). Fakat *Oğuz Kağan* (*Oğuzname*) destanı ile *Ergenekon* destanında yapılan *kontaminasyon* olayının halkın sözlü geleneği ile bağlantılı olması mümkün değildir. Söz konusu *kontaminasyon* olayını yalnız Çağatay kültür çevresinde yazılmış ve müellifleri belli olan eserlerde görmekteyiz.³ Buna ilişkin Emir Timur'un ve onu destekleyenlerin, genel olarak Özbek toplumunun Moğol geleneklerine ve kutlu metin *Ergenekon*'a inandıklarını veya bu metni mübarek bildiklerini söylemek mümkündür. Bu çerçevede yukarıda değindiğimiz eserlerde de İl Han soyunu Oğuz Han'a bağlamak için gerçekleştirilmiş müdahalelerin siyasi niteliği anlaşılmaktadır.

Çağatay kültür çevresi olarak bildiğimiz ortamda nüfus çoğunluğunun Türk olduğuna, bu ortamda Türkmen kitlelerinin yoğun yaşadığına ve Moğolların Türkleşmesi dolayısıyla "Moğol" sözünün yalnız siyasi anlam taşıdığına dikkat edilerek denilebilir ki, söz konusu çevrede *Ergenekon* ile *Oğuz* destanının "barışması" tamamen doğal bir olay idi.

Elde edilen "barış" olgusuna rağmen, Moğol ve Oğuz toplumunun istinat ettiği ve kutlu bildiği ulu ecdat hakkındaki

³ Cengiz Han'ın oğullarından yalnız Çağatay'ın adı sülalesine ve bu sülalenin kurduğu devlete alem olarak devam etmiştir.

söz konusu metinler, tarihin dolaylarında zamanla bir karşıtlık olgusu da doğurmuştur. Emir Timur'un Yıldırım Beyazıt'a yazdırmış olduğu mektupta *kayı* sözünü *kayıkçı* şeklinde kullanması ve ona “sen bir kayıkçı Türkmen'in neslindensin” demesi de bizzat kaydettiğimiz karşıtlığın göstergesi konumundadır. Z. V. Togan, Emir Timur'un bu ifadesini, Osmanlıların ecdadının kayıkçılık etmesiyle ilgili bir rivayetle ilişkilendirmektedir (Togan, 1981: 321). Fakat kaynaklarda *kayı/kayık* şeklinde kullanılan bu kavramın (Köprülü, 1944: 434) *kayıkçı* şekline getirildiğini tespit etmek zor olmasa gerekir. Emir Timur'la ilgili tarihi kaleme almış Şerefeddin Ali-i Yezdi'nin (XV. yüzyıl) Oğuz Türklerinin aleyhine ifadeler kullanması da (Barthold, 1963: 1020), Moğol gelenekleriyle donatılmış Timur taraftarlarının Türkmenlere karşı olan tavırlarını göstermektedir.

Emir Timur'un soyu için çok önemli kaynaklardan biri, *Muizzu'l-Ensab* adlı eserdir. Bu eser, 1426 yılında Timur'un küçük oğlu ve halefi Mirza Şahrüh için düzenlenmiş ve oldukça değerli bilgiler ihtiva etmektedir (Aka, 2010: 20).

Moğol ve Türk tarihi ile en çok meşgul olan şarkiyatçılardan D'Ohsson ve Barthold, Timur'un soyunu küçümseyerek, bu nesebnamenin bizzat Timur'un kendisi veya oğulları tarafından kasten meydana getirildiğini söylemişlerdir. D'Ohsson, Timur'un soy ağacında bulunan Emir Karaçar'ın adının Reşideddin'in *Camiü't-Tevarih* adlı eserinin Moğol tarihi kısmında anılmadığını söylemektedir. Buna karşılık Barthold, bu iddianın yanlış olup, Karaçar'ın adının bulunduğunu, ancak nesebnamenin geri kalan kısmının kasten Timur ve onun tarihçileri tarafından hazırlandığını iddia etmektedir. O, *Uluğ Bey ve Zamanı* adlı eserinde, Timur'un aşağı tabakadan, yol kesici ve asil olmayan birisi olup, kendini asilzade olarak tanıtmak ve Cengiz Han ile aynı soydan geldiğini göstermek için sahte bir nesebname düzenletmiş olduğunu söylemektedir (Barthold, 2015: 30-31).

Yukarıda değindiğimiz karşıtlık olgusunun aksini ifade eder nitelikte tarihi kayıtlar da vardır. Örnek olarak Yazıcıoğlu Ali'nin kendi *Selçukname*'sinde Osmanlılar hakkında yazdığı şu satırlara bakabiliriz: “*Padişahımız Sultan Murat bin Mehmet Han... Oğuzun kalan hanları uruğundan, belki Cengiz Hanları uruğunun dahi mecmuundan ulu asıl ve ulu sükküdüdür. Şer ile örf ile dahi Türk hanları ve Tatar hanları, kapısına gelip selam vermeğe ve hizmet etmeye layıktır*” (Turan, 1993: 26). Moğollar ve bütün Türk-Tatar kavimlerine yönelmiş olan bu fikirlerin ise, Oğuz Han hakkında var olan kutlu metne istinaden aktarıldığı şüphe doğurmamaktadır.

Oğuznameler Üzerine Aktarılan Bazı Teorik Fikirlerin Analizi

Oğuznameler'i milli düşüncenin veya şuurunun ifade şekli olarak ele alıp inceleyen Faruk Sümer, Uygurca Oğuz Kağan Destanı'nın XIV. yüzyılın başlarında İran'da, İlhanlı devrinde, Gazan Han zamanında yazıldığından şüphe etmediğini yazmakta, net olarak “bu eserin başka bir yerde, hele Uygur ülkesinde yazılmış olması mümkün değildir” (Sümer, 1999: 363) fikrini ileri sürmektedir. F. Sümer, destanın yazılma sebebine ilişkin fikirlerini ise şöyle belirtmektedir:

“*Oğuz Kağan Destanı'nın yazılmasına sebep olan manevi hava ancak İran'daki İlhanlı sarayı ve çevresinde görülmektedir. Bu manevi havayı kuvvetli bir Türkçülük şuuru aydınlatıyordu. İşte her iki eserin (Uygurca Oğuzname ve Camiüt-Tevarih - R. Alizade) meydana getirilmesine amil olan bu Türkçülük şuurudur. Esasen her iki eserin ehemmiyeti de, bize göre, burada, yani böyle bir şuurun mevcudiyetini göstermiş olmalarındadır. Değilse onlar ne hakiki bir destanın vasıflarını taşırlar, ne de tarihi kaynak olmak bakımından değerli sayılabilirler*” (Sümer, 1999: 364).

Görüldüğü gibi, araştırmacının *Oğuznameler*'in mahiyetini bütün argümanlarıyla Türkçülük şuuruyla ilişkilendirmesi, aslında onun tarihçi mesleğinden değil, “Oğuznamecilik” geleneğinin Türk etnokozmik şuurunun fevkalade kaynaklarından biri olduğunu belirtmek isteğinden kaynaklanmaktadır.

Bahaeddin Ögel ise “*Oğuzname uzun devir içinde sözlü şekilde kaynak kişilerin hafızasında bulunmuştur*” fikrini ileri sürerken, destanın muhteva bakımından Türklerin siyasi tarihlerini anlattığını da belirtmektedir (Ögel, 1995: 1).

B. Ögel'in bu tespitlerine dayanarak şu tezi ileri sürmekteyiz ki, *Oğuzname*'nin tema yapısında Türk töresinin değiştirilemez olması ile ilgili hususlar vardır ve bu destanın Türk etnokozmik geleneklerinin (etnik-siyasi yapısının) yaşatılma ve devredilme mekanizmasını oluşturan ciddi bir kanıt konumundadır. B. Ögel, *Oğuzname*'yi tam olarak bir mitolojik destan niteliğinde ele almasa da, proto-Türk mitolojik motiflerinin destanın iskeletini ve çerçevesini oluşturduğunu yazmaktadır. Ögel'e göre, yüksek devlet düşüncesi ve büyük devlet sistemi Türkleri hayal dünyasından (mitolojiden) ayırmıştır. Bu açıdan mitoloji, simgeler aracılığıyla gerçek bir hayat ve düşünce sistemine çevrildi. Bunun yanı sıra, proto-Türk düşünceleri ve mitolojik motifler bütünüyle ortadan kaldırıldı (Ögel, 1995: 1).

Haluk Koroğlu, *Oğuznameler*'deki eylem veya müdahalelere ilişkin şu fikirleri yazmaktadır: “*XIII-XIV. yüzyıllarda Kıpçak Türkleri arasında eski Türk folklorundan çok şeyi benimsemiş “Cengizname”⁴ eposu meydana geldi. Onun giriş kısmında Cengiz'in ecdatları arasında Oğuz Han'ın ve Gök Han'ın adları geçer, yani Oğuzlardan bahseden tarihçilerin eserlerinde ve Oğuznameler'de rast geldiğimiz burada da tekrarlanmaktadır*” (Koroğlu, 1999: 72).

⁴ Cengizname eposunun dört el yazma nüshası SSCB İlimler Akademisi El Yazmaları Vakfının Leningrad şubesinde bulunmaktadır.

Söz konusu *Cengizname*'de Moğol efsaneleri dikkat çekmektedir ki, bu efsanelerde Altın Han'dan (Moğol hanı gibi) bahsedilmektedir. Uygur *Oğuzname*'sinde ise Altın Han'dan Oğuz Han'ın hâkimiyetini ilk tanıyan ve ona hediyeler gönderen han olarak söz edilmektedir (Şerbak, 1959: 34-35).

Yukarda değindiğimiz *Oğuzname*'lerdeki Türk-Moğol akrabalığına ilişkin Ahmet B. Ercilasun'un aktarmış olduğu fikir (araştırmacı bu akrabalığın Mete Han döneminden başladığını söylemektedir) de dikkat çekmektedir, ancak bu fikrin her hangi bir kanıtla istinat edilmeden aktarılması, bunun öznel bir değerlendirme olduğunu göstermektedir (Ercilasun, 1988: 14-15).

Mustafa Aça, Oğuz Kağan Destanı'nın nüshalarını yedi nüsha olarak tespit edip şu şekilde sıralamaktadır: Uygur harfli Oğuz Kağan, Reşideddin *Oğuzname*'si, Ebulgazi *Oğuznameler*'i, Cüveyni'nin Çağatay Türkçesine çevrilen tarih bölümündeki *Oğuzname*, Yazıcıoğlu Ali *Oğuzname*'si, Uzunköprü *Oğuzname*'si, Kazan *Oğuzname*'si (Aça, 2003: 110). Bu hususa ilişkin belirtilebileceğimiz bir veri, XIV. yüzyıla kadar yazılan tarihi eserlerde yer alan Oğuz olayıdır ki, bu da belli olmayan eski Oğuz Destanı alıntıları konumunda dikkat çekmektedir. Çünkü Orta Çağ'ın tarihçileri için de uygun olan sözlü gelenekten yararlanma yöntemi, *Oğuzname*'den bahseden tarih kitaplarında da vardır.

Oğuz Destanının epik versiyonun XIV. yüzyıl öncesinde Uygur alfabesi ile yazıldığı bilinmektedir. Bu yazma eserin el yazısıyla kopyalanmış nüshasının (Oğuz Kağan'ın Uygur versiyonunun) ise daha boyutlu bir destan yazmasının varyantı gibi ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim Mısır Memlük tarihçisi ed-Devadari'nin (XIV. yüzyıl) gördüğü ve hakkında bilgi verdiği yazma nüshası (Aça, 2011: 104) büyük ihtimalle V. yüzyıldan önce tertiplenmiştir. Ancak bu yazma nüsha günümüze ulaşmamıştır. Ayrıca ed-Devadari'nin

yararlandığı yazma nüshası, Dede Korkut boylarını da içinde bulundurmuştur.

Fuzuli Bayat, Reşideddin'in Oğuzname'sinde Türklerle Moğolların mitolojik ataları olan Moğol ve Tatar'a kadarki soy şeceresinin çıkartıldığına (ihtisar edildiğine) dikkat çekerek *Oğuzname* terimine ilişkin şu açıklamalarda bulunur: “*Oğuzların içtimai-siyasi, tarihi-mitoloji, dini-felsefi görüşlerini ve epik-bedii tefekkürünü akis ettiren numunelere ilmi edebiyatta Oğuzname denilir*” (Bayat, 2004: 255). F. Bayat'ın “*Oğuzname Oğuz Yabgu devletinde destan gibi yeniden kurulmuştur*” (Bayat, 1993: 5) fikrini yorumlayan R. Kafarlı, bunun “*Oğuznamelerin umum Türk destan yaratma geleneğinin mühim bir kolu ve tarihi aşaması niteliğinde kabul edilen görüşe uygun olduğunu*” (Kafarlı, 2002: 570) söylese de, bu fikre tam olarak ortak olmadığını şöyle belirtmektedir: “*Ancak burada bir hususun dikkate alınmadığı görülmektedir. İlmi-nazari fikirde her bir destan, masal tarihle yolculuk yapmaktadır. Tabii ki, Oğuznameler de tarihi olaylara ayna tutmuştur. Oğuznameler'in epostan farklı olan ayrı bir biçim ölçütleri yoktur, muhteva taşıyıcıları ise farklı ve rengârenktir*” (Kafarlı, 2002: 574).

Ortaya konulan yukardaki fikirlere dayanarak düşüncemizi şu şekilde ortaya koyabiliriz: *Oğuzname*'nin Türk etnokozmik dünya modelinin fevkalade türü olduğunu, başka bir deyişle *Oğuzname* geleneğinin Türk etnokozmik şuurunun ciddi etkenlerinden birine dönüştüğünü, *Oğuzname* olgusunun içinden bakarak tespit etmek gerekir. Çünkü *Oğuzname* olgusuna dışarıdan (araştırmacı mantığı ile) yönelen bakış açısı ile içeriden (metnin kendi mantığından) yönelen bakış açısının farklı manzaralar ortaya çıkardığı görülmektedir. Dikkate alınan bu olguya göre şöyle denilebilir ki, *Oğuzname*, Türk (Oğuz) milli şuurunun yapısal ögelerini oluşturmuştur ve bunun bariz örneklerinden biri Ebulgazi Bahadır Han *Oğuzname*'sidir.

XVII. yüzyıl tarihçisi Ebulgazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terakime (Türkmenlerin Soy Kütüğü) eseri Oğuz Türklerinin ritüel-mitolojik dünya modelinin araştırılması açısından kıymetli abidelerden biridir. Bu abidenin dikkat çeken yapısal değeri şundadır ki, bu kaynak anlamsal bütünlüğüyle “Oğuz mitinin dönüştürüm paradigmalara sistemi olan” Oğuzname eposunu “tarih” olgusuyla gerçekleştirir. Şecere-i Terakime’de verilen Oğuzname eposu tarihi-kronolojik biçimde yer almıştır. Bu veri dolayısıyla Oğuz-Türk tarihine ilişkin yapılan araştırmalarda Şecere-i Terakime’den itibarlı tarihi kaynak gibi yararlanılmıştır. A. N. Kononov, Ebulgazi'nin istinat ettiği kaynaklar sırasında onun epik bilgiye olan yaklaşımını şöyle değerlendirmiştir: “Ebulgazi halk efsanelerini, Türkmenler arasında geniş yayılmış soy kitaplarını pekiyi bilmiştir, bu kapsamda epik destanları, öncelikle bunlara kuşkusuz etki sağlayan Oğuzların efsanevi atası Korkut Ata'nın adı ile ilgili olanları da gösterebiliriz” (Kononov, 2002: 29).

Bu değerlendirmede, araştırmacının XVII. yüzyıldaki tarihi düşünce olgusuna (yani sistem içine) ilişkin, XX. yüzyılın tarihi düşünce olgusuna (yani sistem dışından) dayanarak belirtmiş olduğu bakış açısı görülmektedir. Bununla da Ebulgazi'nin söz konusu olguya kendi çağından yönelmiş olan bakışı, tarihi düşüncenin diyakronik katmanları arasındaki diyalektik gelişmeyi de ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Kononov'un “epik-mitolojik” bilginin bulunduğu metnin değerinden bahsettiği görülürken, Ebulgazi Bahadır Han'ın eserinde kutsal ve gerçek olan bir tarihten söz edildiği görülmektedir.

Ebulgazi'nin eserinin yazılış sebebiyle ilgili dikkat çeken bilgi, “mit-tarih” alakasının etnokozmik yapısının farklı katmanlarında görülmektedir. Söz konusu bilgiyi, yapısal katmanlar ölçütünde ele alıp bazı onarım işlevinde bulunduktan sonra şu değerlendirmeleri takdim etmekteyiz: 1. Şecere-i Terakime'nin yazıldığı devirde Oğuzname eposu farklı

varyantlar şeklinde mevcut idi; 2. Varyantlarla ilgili kullanılmış “her hangi bir iyisi yoktur”, “onların hepsi yanlışlıklarla doludur”, “bir biriyle uyuşmamaktadır”, “onların her biri bazı ölçütlere göredir” ve “...doğru, güvenilir tarih olsaydı...” gibi ifadelerin her biri, aslında XVII. yüzyıla kadar ulaşmış Oğuz Türkünün (Türkmen’in) etnokozmik belleğindeki Oğuz ritüel-mitolojik dünya modeliyle ilgiliydi. Bizzat bu veri, yapısal katmanları belirlemeye imkân tanıyan ciddi bir argümandır. Bu bağlamdaki diğer argümanları ise şöyle sıralaya biliriz:

a) Oğuz-Türkmenlerinin veya Oğuz Türklerinin Oğuz Han hakkında ortada bulunan *Oğuznameler*’in hiç birini “iyi” saymaması doğrudan urform-paradigma alakasına dayanır. Şöyle ki, Oğuz-Türkmenlere göre, mevcut Oğuznameler (paradigmalar) Oğuz Hanla ilgili “tarihi hakikati” (kutlu bilgiyi) iyi bir şekilde yansıtan metinler değildir.

b) Oğuz-Türkmenlere göre, mevcut *Oğuznameler*’deki “Oğuz Kağan” bilgisi tahriflere maruz kalmıştır. Fakat bu durum, bünyesinde mit olan kutlu bilginin XVII. yüzyıl Oğuz-Türk şuur yapısında işlevsellik kazandığını belli eden durum gibi yorumlanabilir. Çünkü Oğuz-Türk etnik düşüncesi, söz konusu çağda kutlu-mitolojik şecereye bağlı idi ve kendi etnokozmik davranış kalıbı da “Oğuz Han fonksiyonel kalıbı”na dayanarak ortaya çıkmıştır. Oğuz-Türkmenlere göre, etnik işlevselliğin XVII. yüzyıldaki durumu kutlu bir kalıbı kendinde bulundurmamaktaydı ve bunun tek sebebi kutlu bilgiyi taşıyan mevcut metinlerin artık yararsız olması, başka bir deyişle yanlışlıklarla dolu olması idi. Böylelikle, Oğuz-Türkmen düşünce yapısını modelleştirmiş olursak, Şecere-i *Terakime*’nin yazılmasını aktüel eden sebebin de ritüel-mitolojik boyutta olduğu görülebilir. Burada etnokozmik işlevsellik katmanında “entrika”nın olduğu dikkat çekmektedir. Bu “entrika” yapısını şu unsurlar oluşturmaktadır: a) etnos; b) etnokozmik belleğin başlangıcı (Oğuz Han miti); c) etnokozmik belleğin bugünü (*Oğuznameler*). Bu unsurlar eşliğinde görülen

bir katman da, dönemin şeyh ve beylerinin Ebulgazi'ye "tarih yaratmak" ricasıyla müracaat ettikleri durumdur. Aslında bu durum "klasik" ritüel durumudur. Ritüel durumun "klasik" tertibine göre, entrikanın son bulması uygun bir "ritüel"⁵, o da aynı zamanda kozmik bellekle alakası olan "mediator" (şaman, kahin, irtibatı sağlayan kişi) talep eder. Ritüellerle ilgili alanın söz konusu mediator'u ise tipolojik-terminolojik bağlamda "şair" diye adlanmaktadır. Bu duruma ilişkin V. N. Toporov şunları yazmaktadır: "Kozmolojik çağın en önemli kişilerinden biri kendi tahayyülü ile geçmişe, "yaratılış zamanı" ile irtibata geçmek yeteneğine malik olan şair idi ve bu şair ilahi "belleğin" taşıyıcısı olarak bütün toplumsal geleneklerin koruyucusu gibi rol üstlenir" (Toporov, 1982: 20). Demek ki, Şecere-i Terakime yazarının tarihi şuur çağında gerçekleştirdiği misyon, kozmolojik çağ şairinin (Kam-Şamanın veya Korkut Ata'nın) gerçekleştirmiş olduğu misyonun devamı niteliğinde ele alınabilir. Çünkü yukarıda söz ettiğimiz müracaat olayı, Ebulgazi'nin bizzat etnik geleneklerin koruyucusu olduğu için gerçekleşebilmiştir.

Ebulgazi *Oğuzname*'sinin ortaya çıktığı devirde Oğuz-Türkmen topluluğunda *Töre* (genel düzenleme yasası) bakımından doğrudan ciddi tehlikenin olduğu görülmektedir. Bu tehlike, toplumun genel kurallara uyum sağlamamasından, törenin inkâr edilmesinden yahut da boy ve boy birliklerinin töreyi kendi menfaatlerine göre yorumlamalarından kaynaklanırdı. Buna ilişkin olarak Şecere-i *Terakime*'de yer alan ifadeye ("onların her biri bazı ölçütlere göredir") bir daha dikkat edebilmekteyiz (Ebulgazi, 2002: 46).

V. N. Toporov'un yukarıdaki fikirlerinden de gördüğümüz gibi, kozmolojik çağın şairi (Kam-Şaman) etnokozmik belleğin koruyucusu olduğu için aynı belleğin "yorumcusu" yetkisine de sahip idi. Bu açıdandır ki, kozmolojik çağ şairinin işlev

⁵ Geniş bilgi için bakınız: Terner V, Ritualnyy Proses. Struktura i Antistruktura / Simvol i Ritual (sbornik trudov). Moskova, Nauka, 1983, s. 104-269.

ve rolünü tarihi çağda gerçekleştiren Ebulgazi'den, "Töre- Gerçeklik" karşıtlığının halli için bizzat etnokozmik belleği "yorumlaması" rica edilmektedir. Bu duruma ilişkin Ebulgazi kendi eserinde şu fikirleri aktarmaktadır: "Bundan çok yıllar geçtikten sonra bu Türkmenlerin hocaları, şeyhleri ve beyleri duydular ki, ben tarihi iyi bilirim; budur bir defa onların hepsi bana geldiler ve dediler: eğer bir tane doğru, güvenilir tarih olsaydı iyi olurdu" (Ebulgazi, 2002: 46).

Yukarıda belirttiğimiz hususlardan da görüldüğü gibi, Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terakime* eseri, Oğuz etnosunun kozmik ve yapısal bir olayı olarak Oğuz-Türkmen düşüncesinde (yani dünya modelinde) "Töre-Tarih" entrikasına son verecek eser niteliğinde yer almıştır. Söz konusu "töre" olgusu ise sosyal ve siyasal katmanların durağan-yapısal modeli gibi ele alınabilir.

Sonuç

Oğuz Türklerinin (Türkmenlerin) kutlu metni olan *Oğuznameler*'in tarihi kaynaklara dayanarak incelenmesi sonucu, söz konusu kültürel yapıtların bazı eylem ve müdahalelere maruz kaldığı belirlenmekle birlikte, bu abidelerin sıkıntılı devirlerden geçerek günümüze ulaştığı da tespit edilmektedir. Tespit edilen hususlardan biri de, tarihi kaynaklardaki Oğuzname ve Ergenekon destan parçaları üzerinde yapılan "müncer" etme olayıdır. Bu olayın özünde ise Moğol devri siyasi otoritesinin telkinleri dolayısıyla kaynak müelliflerinin gerçekleştirdiği muamelelerin yattığı görülmektedir. Bazı Oğuznameler'in sözlü gelenekte yaşayarak varlığını sürdürmesi ve bu gerçekliğe yazılan tarihi eserlerde önem verilmesi gibi bir husus ise Türk folklor alanında "sağlam" *Oğuznameler*'in de yer almasına neden olmuştur.

Ebulgazi Bahadır Han'ın yazmış olduğu *Şecere-i Terakime* eserinde de herhangi eylem ve müdahalelerin etkisiyle oluşan unsurlar dikkat çekse de, bu eserin *Oğuzname*

geleneğinde ciddi etkenlerden birine dönüştüğü görülmektedir. Ebulgazi'nin söz konusu eserinin yazılma sebeplerinden biri, Oğuz-Türkmen toplumunun önde gelenlerinin “tarih yaratmak” isteği idi ve bu “isteğin” irdelenmesi sonucu *Oğuznameler*'in mevcut varyantlarının durum ve etkisine ilişkin net bilgiler de aktarılmıştır.

Kaynaklar

- Aça, M. (2003). *Oğuznamecilik Geleneği ve Andalıp Oğuznamesi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Aça, M. (2011). “Kaynaklar”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker, s: 93-128.
- Aka, İ. (2010). *Timurlular Devleti Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınları.
- Barthold, V. V. (1963). *Oçerki İstorii Turkmenskogo Naroda, Soçineniya*, T, II, (1): 547-626, Moskova: Vostoçnoy Literaturı.
- Barthold, V. V. (2015). *Uluğ Bey ve Zamanı*, çev: İsmail Aka, Ankara: TTK Yayınları.
- Bayat, F. (1993). *Oğuz Epik Enekesi ve “Oğuz Kağan” Dastanı*, Bakü: Sabah Yayınları.
- Bayat, F. (2004). *Oğuznameler, Dede Korkut Kitabı*, Ansiklopedik Lüğet, Bakü: Önder Yayınları.
- Buhari, Hafız-i Tamış. (1983). *Şaraf-Nama-iy Şahi*, Moskova: Nauka.
- Ebulgazi Bahadır Han (2002). *Şecere-i Terakime*, Rusçadan çeviren İ.M. Osmanlı, Bakü: Azerbaycan Milli Ansiklopedi Yayın Evi.
- Erarslan, K. (1995). Yazıcızade'nin Oğuzname'si, *TDAY, Belleten*, Ankara.
- Ercilasun, Ahmet, B. (1988). *Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Düşünceler*, TDAY, Belleten, Ankara.
- Kafarlı, R. (2002). *Mif, efsane, Nağıl ve Epos* (şifahi epik ananede türler arası alaka), Bakü, ADPU Yayınları.

- Kononov, A. N. (2002). *Giriş, Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime*, Rusçadan çeviren İ.M. Osmanlı, Bakü: Azerbaycan Milli Ansiklopedisi Yayın Evi.
- Koroğlu, H. (1999), *Oğuz Kahramanlık Eposu*, Bakü: Yurt Yayınları.
- Köprülü, F. (1944). Kai Kabilesi Hakkında Yeni Notlar, *TTKB*, Cilt VIII, (31): 421-452.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi*, II. Cilt, Ankara: TTK Yayınları.
- Ömer, Ş. (1997). Oğuznameye Dair Bazı Meseller, *TDDDED*, Sayı (4): 88-106.
- Reşideddin (2003). *Oğuzname*, Azerbaycan Türkçesine çeviren İ.M. Osmanlı, Bakü: Azerbaycan Milli Ansiklopedi Yayın Evi.
- Sakaoğlu S., Duymaz, A. (2002). İslamiyet Öncesi Türk Destanları, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sertkaya, Ö. F. (1995). Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Mülahazalar, s. 9-27. *TDAY, Belleten*, Ankara.
- Sümer F. (1980). *Oğuzlar (Türkmenler)*, 3. Baskı, İstanbul: Ana Yayınları.
- Sümer F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler)*, 5. Baskı, İstanbul: TDAV Yayınları.
- Şerbak, A. M. (1959). *Oguz-name. Muhabbat-name. Pamyatniki Drevneuygurskoy Starouzbekskoy Pismennosti*, Moskova: Nauka.
- Terner, V. (1983). *Ritualnyy Proses. Struktura i Antistruktura / Simvol i Ritual* (sbornik trudov), Moskova: Nauka, s: 104-269.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk tarihine Giriş*, 3. Baskı, İstanbul: Enderun Yayınları.
- Toporov, V. N. (1982). *Pervobitniye Predstavleniya o Mire (öbşiy vzglyad), Oçerki İstorii Yestetvenno-Nauçnih Znaniy v Drevnosti*, Moskova: Nauka.
- Turan, O. (1993). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Cilt 1-2, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.